

Osvrti, prikazi, recenzije

Prikaz

Tihomir Cipek
Stjepan Matković

Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.

Disput, Zagreb, 2006., 742 str.

Knjiga obuhvaća programatske dokumente i spise hrvatskih političkih stranaka i skupina od početka stranačkoga života u Hrvatskoj (osnivanje *Horvatsko-vugerske stranke* i *Ilirske*, kasnije *Narodne stranke*) do početka Prvoga svjetskog rata, kada je na hrvatskom političkom nebu postojala čitava lepeza različitih političkih stranaka i skupina. Odmah treba naglasiti da je posrijedi pionirsko djelo hrvatske historiografije i politologije koje prvi put usustavljuje i kritički propituje hrvatske političke programe u navedenom razdoblju. Značenje ovoga djela još je veće ako imamo na umu da je riječ o prvome sveučilišnom priručniku na tu temu u Republici Hrvatskoj. Vješto kombinirajući historiografski i politološki pristup knjigu su napisali Tihomir Cipek s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu i Stjepan Matković s Hrvatskoga instituta za povijest.

U uvodu autori napominju da nijedna dosad objavljena knjiga ne donosi izvorne dokumente hrvatskih političkih stranaka iz 19. i s početka 20. stoljeća pa je time i uvid u cjelinu hrvatskoga stranačkog života bio znatno otežan. Valja napomenuti da gotovo sve europske nacionalne kulture posjeduju takva ili slična djela u kojima se sabire politička “memorija nacije”. Te su činjenice autorima bile vrlo jak motiv za sastavljanje ovoga

priručnika. Programatski dokumenti i spisi (njih više od 150) čine najveći dio ovoga djela, a omogućuju nam praćenje razvoja i rasta stranačkoga života u Hrvatskoj. Autori su programskim spisima također priložili i uvodne rasprave, koje omogućuju bolje shvaćanje konteksta političkih zbivanja na području Austro-Ugarske, napose Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre, Srijema, Bačke, Bosne i Hercegovine, ali i ostalih prostora gdje u većem broju žive Hrvati – Gradišća i kasnije Južne i Sjeverne Amerike. Osobito bogat dio knjige čini i programatski opus ostalih nacionalnih manjina koje žive u današnjoj Hrvatskoj – Židova, Srba i Talijana, te je iz istih moguće zaviriti i u politički život i razvoj navedenih zajednica.

Uvodna rasprava Tihomira Cipeka *Ideologije i nacije – političke stranke u Austro-Ugarskoj Monarhiji* razmatra pojam političke stranke te razvoj političkoga stranačja u Austro-Ugarskoj, prve ideološke razlike, evoluiranje političke grupe u političku stranku, kao i političke posebnosti i temeljna obilježja Monarhije. Istaknuto je da u prvoj polovini 19. stoljeća tradicionalne konzervativne snage (vladajuća aristokracija) žele sačuvati tadašnji politički, gospodarski i društveni poredak zemlje, dok im se suprotstavlja ekonomski sve jače građanstvo različitoga političkog predznaka (od liberala do socijalista). Političku prekretnicu u životu Habsburške Monarhije predstavlja revolucija 1848., zbog koje i politički pokreti iz prijašnjih vremena dospijevaju u ilegalnost zahvaljujući Bachovu apsolutizmu. Propašću apsolutizma, među jedanaest naroda i desetak manjih etničkih i vjerskih skupina Monarhije dolazi do procvata stranačkoga djelovanja. Postojećim liberalnim, kršćansko-socijalnim i socijalističkim grupama se pridružuju nove – nacionalne, agrarne (specifične za srednju Europu), radničke, socijaldemokratske i različite ostale stranke. Osobito

bitno razdoblje za razvoj stranačja predstavljaju devedesete godine 19. stoljeća. Namjera većine stranaka je, služeći se ideološkim usmjerenjem, promijeniti političke i društvene prilike u Austro-Ugarskoj i srušiti apsolutnu vlast aristokracije. Tijekom vremena dolazi do polaganih, ali bitnih političkih promjena u zemlji, poput donošenja zakona pred kojima su svi građani bili načelno jednakima. Ti su isti zakoni doveli do modernizacije središnje uprave, razvoja privrede (obilježava je težnja prema razvoju tržišne ekonomije) i povećanje ekonomske moći građanstva, razvoja kulture i školstva. Njihovim se nastojanjima otvorila mogućnost preobrazbe Monarhije u modernu, višestranačku državu, koja teži političkoj demokraciji. No to se ne nije dogodilo. Cipek iznosi više konkretnih razloga zbog čega proces modernizacije i demokratizacije politike nije mogao biti dovršen. Izborni cenzus iz 1870. dopuštao je pravo glasa zanemarlivo malom broju stanovništva (Austrija 5-6% odraslih stanovnika, Ugarska 6,5%, Hrvatska nešto više od 2%) prema načelu *Besitz und Bildung*, odnosno posjeda i obrazovanja. Dakle glasovala je isključivo elita – državnj namještenici, visoki gospodarski slojevi, te pripadnici slobodnih i duhovnih profesija. Tek je 1906. uvedeno opće pravo glasa za muškarce, što je potaknulo brži razvoj masovnih stranka, no ta je odluka vrijedila samo u austrijskom dijelu Monarhije. Dakle, tajno i opće glasanje za punoljetne muškarce uvedeno je u austrijskome dijelu Monarhije 1906., a u ugarskome tek 1914., ali ni tada nije primijenjeno u pravom smislu riječi zbog izbijanja Prvoga svjetskog rata. Kao jednu od najvećih zapreka demokratskom razvoju zemlje, autor ističe politiku samoga cara, odnosno kralja. Njegova je osoba tijekom cijeloga postojanja Monarhije zadržala pravo veta na sva imenovanja, te je raspolagala i pravom raspuštanja parlamenta. Tako je car kontrolirao sve upravne funkcije Monarhije. U Monarhiji je na djelu bila posvemašnja centralizacija, koja je omogućila Beču da upravlja ostatkom države kao provincijskim periferijama. U Austro-Ugarskoj se

tek potkraj 19. stoljeća počinje uspostavljati “čisto” moderno društvo bitno određeno tržišnom ekonomijom. Cipek u vezi s ovim pitanjem citira povjesničara Reinharda Kosellecka, koji je rekao da je u političkom smislu na djelu bilo “prijelazno društvo između staleške prošlosti i demokratske budućnosti”. Taj se proces u granicama Habsburške države presporo odvijao. Zbog toga parlamentarna monarhija utemeljena na liberalno-demokratskim vrijednostima u Austro-Ugarskoj nikada nije zaživjela. Autor ističe da su se “višenacionalna struktura i međunacionalne napetosti podunavskog imperija odražavali u stalnim međustranačkim sukobima unutar parlamenta, koji su sprječavali razvoj povjerenja u parlamentarizam i jačali antidemokratske snage.” Također, stranke su bile pod budnim okom policije, koja ih je u svojim dosjeima dijelila na one vjerne Carstvu (*Reichstreue*) i one neprijateljski raspoložene (*Reichsfeinde*). Osobito je zanimljiv prikaz ideologija i ustroja glavnih političkih stranka Monarhije, a koji je iznesen na kraju ove rasprave. U Austriji su nam predstavljeni liberali, konzervativci, njemačke nacionalne stranke, kršćanski socijali, socijaldemokrati, te stranke ostalih naroda u austrijskom dijelu Monarhije: češke, talijanske i slovenske. Ugarsku političku scenu obilježavaju konzervativci, liberali, Stranka nezavisnosti, te Srpska narodna slobodoumna stranka. Sve su te stranke bile obilježene političkim fenomenima poput nacionalnih pitanja, uloge vjere, regionalnim specifičnostima. Na kraju izvrsne uvodne studije autor zaključuje da su Habsburzi težili modernizaciji i političkoj reformi zemlje, ali upravo zbog određenih metoda i sredstava koje su koristili, te načela kojima su naginjali, nisu uspjeli. Političke stranke, koje su im u tim nastojanjima trebale biti glavni saveznik, najčešće su tretirane kao smetnja poretku i vlasti Habsburga. To je glavni razlog neuspjeha političke i društvene modernizacije zemlje.

Rasprava Stjepana Matkovića *Obilježja političko-stranačkih kretanja u ban-*

skoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Istri i Bosni i Hercegovini 1842.-1914. nudi čitatelju vrstan historiografski pregled razvoja hrvatskih političkih stranaka. U razdoblju od 1842. do 1848., Matković ukratko prikazuje nastanak prvih stranaka u Hrvatskoj (mađaroni i narodnjaci). Slijedi razdoblje nakon propasti Bachova apsolutizma, odnosno obnova ustavnosti i parlamentarizma, koji nisu zaobišli ni hrvatske zemlje. Upravo u tom razdoblju Matković naglašava glavnu pokretačku snagu hrvatske političke scene kroz tri stranke: *Narodno-liberalnu* (narodnjačku), *Narodno-ustavnu* (unionističku) i *Stranku prava*. Te stranke, prema autoru, uistinu prezentiraju pravu političku diferencijaciju jer predstavljaju provladin tip stranke (unionisti), oporbu spremnu za preuzimanje vlasti uz vođenje kompromisne politike (narodnjaci), te radikalnu oporbu (pravaši). Te će stranke dugo predstavljati hrvatsku stranačku elitu. Ciljevi političkih stranaka su različiti i variraju od želja za ujedinjenjem hrvatskih zemalja unutar Monarhije, ekonomskoga razvoja zemlje i orijentacije prema Mađarima, Austrijancima, jugoslavenstvu ili ekskluzivnom hrvatstvu.

Promjene u Hrvatskoj izaziva Hrvatsko-ugarska nagodba 1868., koju donose unionisti. Prema Matkoviću, "premda je hrvatsko-ugarski nagodbeni zakon donio Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji visok stupanj autonomije na području zakonodavstva i uprave u svim unutarnjim poslovima, bogoštovlju, nastavi i pravosuđu, naročito u odnosu na druge narode u Monarhiji, opće raspoloženje nije bilo u skladu s rješavanjem hrvatskoga državnopravnog pitanja u sklopu Ugarske." Početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća političkom scenom u Hrvatskoj upravljaju narodnjaci, a pravaši bivaju zabranjeni (Rakovica 1871.). U godinama Mažuranićeve vladavine, politika banske Hrvatske orijentira se prema austrijskom dvoru i tako ostaje do dolaska Khuena Hedervaryja na vlast. Već tada u Hrvatskoj postoji nekoliko stranaka, koje nastaju sukobima u trima navedenim strankama, ali na izbore izlaze i brojni

neovisni kandidati. U Hrvatskoj tada djeluju legendarne ličnosti hrvatske politike poput Strossmayera i Starčevića. "Khuenovo doba" predstavlja teško razdoblje uopće u povijesti Hrvatske. Represivnim i zavađivačkim metodama ban Khuen je uspio uništiti svaku opasniju opoziciju. Jedna od važnijih pojava u Khuenovoj politici bilo je čvrsto vezivanje predstavnika hrvatskih Srba uz svoju upravu, koje je sve više iritiralo hrvatsku javnost. Osamdesete predstavljaju zlatno doba hrvatskoga rehabilitiranog pravaštva, koje pokušava srušiti Khuenov režim. U tom burnom razdoblju dolazi do najvećih hrvatsko-srpskih političkih sukoba i razilaženja. Srpska politička elita se stavlja u Khuenovu službu i podupire politiku protivnu hrvatskim interesima (npr. protivne se sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom). Frakcija "frankovaca" unutar pravaša postaje samostalnom strankom s izrazito antisrpskom i antijugoslavenskom politikom. Na prelasku iz 19. u 20. stoljeće, po uzoru na srednjoeuropske zemlje, osniva se i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije. Matković ističe da je "pojava radništva bila znak prihvaćanja socijaldemokratske ideje po uzoru na njemački i austrijski model", i to unatoč tomu što su hrvatske zemlje bile pretežno oslonjene na poljoprivredu. U posljednjim dijelovima rasprave, autor nas sažeto, ali i vrlo informativno, upozna je s "narodnom omladinom" i politikom "novoga kursa", padom bana Khuena te hrvatsko-srpskom političkom suradnjom u "Hrvatsko-srpskoj koaliciji". Izbijanje Prvoga svjetskog rata donosi afirmaciju "Jugoslavenskog odbora", sastavljenoga od hrvatskih političara u emigraciji, koji rade na rušenju Austro-Ugarske Monarhije, te stvaranju jugoslavenske države. U domovini, za vrijeme rata, političkom scenom dominiraju projugoslavenske ideje "Hrvatsko-srpske koalicije", kojima su suprotstavljene ideje Čiste stranke prava i Hrvatske pučke seljačke stranke, koje budućnost hrvatskih zemalja vide u federativnoj i preuređenoj Austro-Ugarskoj državi. Slijedi prikaz političkoga stanja i razvoja hrvatskih stranaka u Dalmaciji, Istri, Rijeci, Bosni i

Hercegovini, Bačkoj, Gradišću, te obje Amerike. Svojom raspravom, autor daje vrstan pregled temeljnih političkih događaja i tako nas na najbolji način uvodi u tekstove hrvatskih političkih programa.

U ovom se sveučilišnom priručniku povijest hrvatskih političkih stranaka analizira ponajprije u srednjoeuropskom, a dijelom i u jugoistočnoeuropskom kontekstu. Komparativna analiza hrvatskoga političkog života s političkim kretanjima u drugim zemljama Austro-Ugarske pruža čitatelju mogućnost da ga shvati u kontekstu europske politike tijekom razdoblja 1842.-1914., a samim time još je veća vrijednost ovoga priručnika. Ova knjiga svim čitateljima nudi nove, dosad relativno slabo poznate povijesne izvore, te ih uspoređuje i kritički propituje usporedo s već poznatim stranačkim dokumentima iz hrvatske povijesti. Stoga nedvojbeno predstavlja izvrsnu analizu "političke memorije nacije" sagledanu u srednjoeuropskom kontekstu. Preporučujem je svakome koga zanima hrvatska politička povijest i razvoj političkoga stranačja u Hrvatskoj.

Mladen Barać

Prikaz

Jeremy Rifkin

Europski san – kako europska vizija budućnosti polako zasjenjuje američki san

Školska knjiga, Zagreb, 2006., 464 str.

Europski san najnovija je knjiga profesora menadžmenta Jeremyja Rifkina, ujedno i bivšega savjetnika prethodnoga predsjednika Europske komisije Romana Prodijsa. Podijeljena u šesnaest poglavlja

ova knjiga predstavlja sveobuhvatnu i provokativnu analizu povijesnih, ekonomskih, socijalnih i političkih okolnosti, ali i vjerskih i filozofskih tradicija unutar kojih se odvijaju procesi europskih integracija, koje se stavljaju u komparativnu perspektivu s razvojem američkoga društva. Prva tri poglavlja čine prvi tematski dio, naslovljen "Nove pouke iz Starog svijeta", sljedeća četiri drugi, koji autor naslovljava "Nastup novog vijeka", a preostalih devet treći tematski dio naslovljen "Nadolazeća era globalizacije". Odmah treba reći da se autor ne drži strogo te podjele, što se dobro vidi iz naslova poglavlja, čiji će sadržaj ukratko biti predstavljen u nastavku rada.

U susretu s Rifkinovom knjigom naj-snažniji dojam ostavlja autorova sposobnost da svoje misli sažme u jasne i lako pamtljive fraze putem kojih čitatelja vrlo jasno upućuje na vlastitu poziciju. Jedna od njih sadržana je u jednom od podnaslova drugoga poglavlja, naslovljenoga "Nova zemlja velikih mogućnosti" i glasi: "Europljani rade da bi živjeli, a Amerikanci žive da bi radili" (str. 63.). Razlozi za taj zaključak, prema Rifkinu, ponajprije su u različitim povijesnim i kulturnim kontekstima u kojima su se europska i američka društva razvijala. Dok su prvi američki naseljenici bili duboko religiozni ljudi, ali i avanturisti spremni riskirati svoj život za izgradnju novoga svijeta u kojem će čovjek biti slobodan od askriptivnih nejednakosti koje su bile karakteristične za Europu, ključna europska vrijednost je sigurnost, koja se proteže od feudalnoga skrbništva nad kmetom, preko prosvijećenoga apsolutizma pa sve do tradicije jake socijalne države. To je, prema autoru, bit razlike između "europskoga" i "američkoga" sna: dok prvi misli da se sloboda ozbiljuje inkorporiranjem u zajednicu koja aktivnim djelovanjem nastoji poboljšati izgleda svakoga pojedinca da postigne uspjeh u životu, pri čemu se bitno veći naglasak stavlja na kakvoću života u odnosu na materijalne vrijednosti, potonji slobodu pronalazi u neovisnosti, neslomljivoj vjeri pojedinca da može promijeniti dane okolnosti te s

tim u vezi, na vjeri u Boga. S ovom interpretacijom autor povezuje gledište da je “američki san” utemeljen na intelektualnoj tradiciji prosvjetiteljstva, referirajući se pritom na fiziokrate, Descartesa, Bacona i druge. Unutar nje je osobito bitno istaknuti shvaćanje da je priroda re-surs što ga treba podrediti čovjekovim potrebama, te novovjekovno poimanje privatnoga vlasništva kojim se bavi u šestom poglavlju, naslovljenom “Razvoj ideologije privatnog vlasništva”. Ono je, prema autorovu mišljenju, sažeto u formuli “moje i tvoje”. Rezultat je shvaćanje vlasništva karakteristično za Locke-a, dok se država stvara kao zajednica prisile čija je zadaća zaštititi svetost privatnoga vlasništva. Autor to izvrsno ilustrira sintagmom “svetost privatnoga vlasništva” koja jasno pokazuje da ono materijalno dobiva božanska obilježja.

Ta je koncepcija uhvatila dosta snažan korijen u SAD-u, a njezin je ideološki izraz socijalni darvinizam čiju doktrinu autor sjajno sažima izrekom: “Tko ne pliva, utopit će se”, od SAD-a je stvorio najveću političku, vojnu i gospodarsku silu tijekom najvećega dijela 20. stoljeća. No taj san se u svijetu sve snažnije povezanosti te u svijetu u kojem su sve teritorijalne granice nadiđene, okrenuo protiv svojih “korisnika”, ali čini se i protiv ostatka svijeta. “Američki san” u sebi sadržava agresivni element koji se dosad očitovao djelomično kroz beskompromisnu borbu za stjecanje i uspjeh u životu, ali i na stalne neprijatelje koji su neprestano prijetili “izabranome narodu” kako Amerikance Rifkin naziva u prvome poglavlju naslovljenom “Polagano umiranje američkog sna”. Dok s jedne strane danas bogatstvo u SAD-u biva trajno uzurpirano od strane manjine i velikih korporacija čime se vidno smanjuje vertikalna socijalna pokretljivost, dotle s druge strane padom Berlinskoga zida nestaje nužni neprijatelj za definiranje identiteta heterogenoga američkoga građanstva. Moglo bi se reći da su Amerikanci, osim nacije koja je u potrazi za srećom, što je dimenzija na koju Rifkin osobito skreće

pozornost, i nacija u potrazi za neprijateljem.

S druge strane, tvrdi Rifkin, u Europi se događaju velike stvari. U devetom poglavlju naslovljenom “Sjedinjene Europske Države”, on prati većinom dobro poznati proces europskoga integriranja, ali iz njegovih posljedica izvlači vrlo radikalne zaključke. Nastajuću političku strukturu Unije povezuje s Prigoginovom teorijom disipativnih struktura, kojom se ukratko bavi u osmom poglavlju, naslovljenom “Mrežno poslovanje u globaliziranom gospodarstvu”, prema kojem novonastala zajednica postaje otvoreni sustav sposoban opstati u uvjetima izrazito dinamične i neizvjesne okoline koja se stvara kao posljedica globalizacije. To nas tjera da činjenice brojnih Unijinih kriza (pa tako i ove posljednje u vezi s Ustavom, o kojoj autor u ovoj knjizi ništa ne govori, barem upozorava na mogućnost da stanovništvo pojedinih država odbaci novu političku arhitekturu) sagledamo u bitno drukčijem svjetlu. Činjenica jest, ističe Rifkin, da je izlaz iz svake krize za Uniju bila dublja integracija u kojoj je ona nalazila novo stanje ravnoteže poput pravoga otvorenog ili autopoetičkog sustava.

U desetom poglavlju autor ide i korak dalje tvrdeći kako je Unija “vladavina bez centra”, točnije prva uistinu postmoderna institucija koja za razliku od države¹ ponajprije ima regulativnu (upravljačku) funkciju te da se za razliku od potonje ne ograničuje teritorijalnim načelom. Takva ga linija razmišljanja vodi do zaključka, koji iznosi u šesnaestom poglavlju, da postoji mogućnost da čak i Kanada, koja se kulturno i svjetonazorski znatno razlikuje od SAD-a, u budućnosti pristupi EU-u.

¹ Rifkin državu vidi ponajprije kao organiziranu prisilu sa svrhom očuvanja privatnoga vlasništva. Iako se njezine funkcije s vremenom proširuju i produbljuju, zaštita privatnoga vlasništva za Rifkina ostaje njezinom nepromijenjenom svrhom.

Rifkin smatra da se problem demokratskoga deficita u EU-u odgovarajuće liječi jačanjem organizacija građanskog društva koje se nastoje učiniti relevantnim političkim partnerom, čime se bavi u jedanaestom poglavlju pod naslovom "Koketiranje s građanskim društvom". Skupa s regijama, one postaju temeljem višedimenzionalne europske mreže koja polako erodira moć nacionalnih država. Ta linija razmišljanja nesumnjivo bi izbezumila svakog zastupnika intergovernmentalističke teorije europskih integracijskih procesa.

Na temelju svega navedenog, postavlja se logično pitanje: što će spriječiti centrifugalne tendencije u europskome političkom sustavu? Kako postići to da se EU ne raspukne iznutra od interesnih sukoba promjenjivih i često nekompatibilnih koalicija? Oko čega će postojati politički vrijednosni konsenzus koji će Uniju držati skupa? Rifkin smatra da je to moguće postići uvođenjem trećega strukturnog elementa na kojem on gradi svoju viziju "europskog sna" uz prva dva – mreže i višeslojno upravljanje, a to je ideja univerzalnih ljudskih prava u koju Europljani dosljedno vjeruju. Kao potvrdu toga autor uzima animozitet prema smrtnoj kazni koji osjećaju građani gotovo svih europskih država. Takva je empatija moguća zbog velikih stradanja na europskim prostorima u oba svjetska rata te vjeruje kako će ona biti osnova europske vanjske politike. Ipak, Rifkin je svjestan kako se uspostava svjetskoga mira o čemu govori u četrnaestome poglavlju naslovljenom "Uspostava mira", odvija u svijetu u kojem SAD kao "soloigrač" vrlo spremno poseže za dobro poznatim instrumentima realpolitike, ponajprije sile. Iako je daljnje jačanje europske "meke moći" jedini način da se EU nametne kao velesila, autor upozorava kako je preduvjet tomu izgradnja samostalnih vojnih struktura neovisnih o SAD-u, radi osiguranja mira na teritoriju država članica. Autor ispravno uočava problem u činjenici da su Europljani neskloni većim izdvajanjima za vojne potrebe i da zbog toga razvoj RRF-a utemeljenog Helsin-

škim samitom EU 1999. zaostaje, ali na žalost ne daje nekakvo jasno rješenje.

Starenje europskoga stanovništva govući je problem Unije kojim se autor bavi u dvanaestome poglavlju, naslovljenom "Imigrantska dilema". On je za Rifkina usko povezan s problemom "imigrantske dileme". Statističkim podatcima autor brani svoje gledište kako se u budućnosti Unija mora otvoriti imigrantima ako želi opstati. Ističe kako će do 2010. godine postotak staroga stanovništva narasti sa sadašnjih 16% ukupne populacije na 27%, do 2050. godine čak na 35%. Tu se pojavljuje dodatni problem neodgovarajuće kulturne politike država članica koja je dovela do toga da su mnogobrojne etničke manjine socijalno isključene i, logično, time jako frustrirane. Primjerice, uoči predsjedničkih izbora u Francuskoj čuju se zahtjevi, ponajprije mladih imigranata, koji zahtijevaju reformu parlamenta i proporcionalno zastupništvo. Drugi je relevantan problem višeslojna lojalnost tih ljudi. Postavlja se ključno pitanje kompatibilnosti vrijednosti "nove Europe" i bitno drukčijih, tradicionalnijih islamskih vrijednosti s kojima se brojni francuski građani iz bivših kolonija umnogome identificiraju. Rifkin je tu vrlo realan: misli kako nova europska struktura mora iznaći rješenje za probleme "imigrantske dileme" (koja, prema tome, i nije dilema). Zatvaranjem granica, jačanjem nacionalizma i konzervativizma došlo bi do rušenja političke strukture Unije, a time i do polaganoga umiranja "europskog sna".

Rifkinovu se djelu nipošto ne može prigovoriti nedostatak originalnosti. Riječ je o iznimno iscrpnoj interdisciplinarnoj studiji koja se pokušava suočiti s problemom operacionalizacije koncepta kao što je "europski san". U njoj je odlučno izrečeno stajalište da se Europa nalazi na "pola puta" između izrazitoga američkog individualizma koji ne pridaje dovoljnu pozornost nenamjeranim posljedicama u svijetu rastuće globaliziranosti i međuovisnosti, te azijskoga kolektivizma koji pojedincu ne daje priliku

Prikaz

da ozbilji svoj puni potencijal. Ona na izniman način pokazuje kako društveni razvoj dovodi do afirmacije različitih vrijednosti, izgradnje drukčijih svjetonazora i institucionalnih aranžmana u SAD-u i Europi. Ipak, autor ne daje zadovoljavajuće odgovore na neka pitanja, ponajprije na ono o multikulturalnoj naravi nastajućega europskog društva i njegovoj održivosti. Također, čini se da je njegova tvrdnja o potpunom brisanju teritorijalnoga načela iz nastajuće Unijine političke strukture pomalo pretjerana te da ne nudi nikakvu pravu formulu za rješavanje europske vojne nemoći i ovisnosti o NATO-ovim strukturama kojima dominira politika SAD-a. Ipak, osobito se impresivnom čini autorova ideja političko-gospodarske strukture Unije kao otvorenoga sustava izgrađenog na trima prethodno spomenutima strukturnim elementima: mrežama i višeslojnom upravljanju koji su granično omeđeni trećim, idejom univerzalnih ljudskih prava koji autoru omogućuju definiranje granice između sustava i njegove okoline. Međusobni je odnos između tog dvoga interaktivan: s jedne strane se sustav prilagođuje podražajima iz okoline i stvaranjem novih mreža i razina dolazi do novoga stanja elastične ravnoteže, s druge strane on djeluje na okolinu, mijenja te ujedno i apsorpira pojedine njezine elemente. Bilo bi iznimno zanimljivo tu dinamičnu igru političkoga promatrati u trodimenzionalnom modelu i na taj način promatrati njegove promjene i prilagodbe.

Rifkin završava riječima: “Mi Amerikanci znali smo reći kako za *američki san* vrijedi i umrijeti. Za novi *europski san* pak vrijedi živjeti.” (str. 464). Bez obzira na ideološku poziciju nesumnjivo je da ova knjiga stavlja procese europskoga integriranja u bitno drukčiju perspektivu i kao takvu je iskreno preporučjem.

Nikola Buković

William F. Engdahl

Sjeme uništenja – geopolitika genetski modificirane hrane i globalno carstvo

Detecta, Zagreb, 2005., 305 str.

Američko globalno geostrateško pozicioniranje postalo je posljednjih nekoliko godina sveprisutno u svjetskim medijima. Tzv. *soft power*, kao matrica na kojoj se temeljila američka hegemonija na kulturnom i društvenom planu, počela je naglo erodirati po završetku hladnog rata. Prvi bestseller Williama Engdahla, *Stoljeće rata: Anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak* daje čitateljima detaljan uvid u funkcioniranje svjetske ekonomije te govori o sustavima koji stoje iza sustava koji se svakodnevno percipiraju u medijima.

Sjeme uništenja može se shvatiti kao svojevrstan nastavak *Stoljeća rata*. Zapravo obje knjige detaljno ekspliciraju izreku Henryja Kissingera: *Kontroliraj naftu i kontrolirat ćeš zemlju. Kontroliraj hranu i kontrolirat ćeš ljude*. S obzirom na strukturu knjige koja se sastoji od dvanaest poglavlja, koja nisu kronološki poredana, ovaj prikaz započinje ekspozicijom koja identificira ključne aktore i njihove namjere da bi ih potom detaljno elaborirala.

Današnju svjetsku prehrambenu politiku prema Engdahlu određuju multinacionalne korporacije poput *Monsanta*, *Syngenta*, *Dow Chemichala*, *DuPonta*, *Cargilla* i *ADM-a*, a one izraz svog interesa dobivaju u međunarodnim organizacijama poput WTO-a, WHO-a, FAO-a te vladinim tijelima Sjedinjenih Američkih Država kao USAID, USDA itd. Njihova se agenda može opisati kao nametanje kontrole nad cjelokupnom svjetskom pre-

hranom posredstvom genetskog inženjeringa, a primjer Iraka koji se prikazuje u prvom poglavlju "Irak dobiva američko sjeme demokracije" to detaljno potkrepljuje. William Engdahl tvrdi da u pozadini takve situacije nije "korporativna pohlepa", nego promišljena strategija američke vlade i *insiderskih* interesnih skupina za "Novi svjetski poredak". Tu strategiju u kojoj manipuliranje genetičkom tehnologijom ima važno, ako ne i najvažnije mjesto anticipirao je sam Reagan osamdesetih godina 20. stoljeća. Sve navedene organizacije i institucije naizgled su nepovezane, ali iz pomno provedenoga istraživačkog rada autora moguće je proniknuti u pore njihove korumpiranosti. Washingtonska se vlada katkad naziva i vladom "kružne povezanosti", jer je napisano pravilo da njezini dužnosnici, nakon što im istekne mandat, odlaze na visoke položaje u velike korporacije s kojih će, zahvaljujući svojem utjecaju i vezama, pridonijeti utjecaju korporacije. Ta praksa, dakako, vrijedi i u obratnome smjeru.

Komunističke revolucije u Kini, Sjevernoj Koreji, Kubi i Vijetnamu, prema autorovu mišljenju, iskorištene su kako bi kod prosječnih Amerikanaca stvorile strah od izvoza revolucije i gušenja njihova načina života. Igrajući na kartu oborane vitalnih američkih interesa elita iz krugova Bilderberške skupine i kasnije, Trilateralne komisije, promicala je zapravo svoje privatne interese. Autor ponovno izabire dokument koji to vjerno pokazuje, a to je NSSM 200 (*National Security Study Memorandum*) Henryja Kissingera. Njega su kao ambicioznoga profesora s Harvarda zamijetila braća Rockefeller, čiji je utjecaj u kreiranju svjetske politike nepobitan, te ga ubrzo pod egidom Zaklade Rockefeller promaknuli u ključnoga planera za američku vanjsku i sigurnosnu politiku. Ono što je braću Rockefeller osobito zabrinjavalo kao neke od ključnih osnivača *Američkog eugeničkog društva* i financijere nacističkih eksperimenata nad ljudima podrobno je obrađeno u petom i sedmom poglavlju. Engdahl ističe kako je za razliku od rasne

čistoće ili aristokracije krvi Rockefellere progonila težnja za uspostavom aristokracije novca i socijalnoga darvinizma. NSSM 200 učinio je smanjenje svjetske populacije ključnim aspektom američke vanjske politike. U memorandumu se spominje porast svjetskoga stanovništva, osobito u regijama bogatim ključnim sirovinama, a to bi se moglo negativno odraziti na američke strateške interese. Kissinger je bio odlučan spriječiti potencijalni problem, ali ne na način koji bi bio human, nego masovnim izgladnjivanjem stanovništva zemalja Trećega svijeta. Prema Engdahlu, takva nastojanja potvrđuju i kasniji pokusi poput izuma kukuruznoga spermicida za kontrolu porasta stanovništva kompanije *Epicyte*.

Krug oko braće Rockefeller odlučio je lansirati "zelenu revoluciju", a Sveučilište Harvard je iskorišteno kao inkubator za razvoj takvog plana kao što je prikazano u drugom i devetom poglavlju. Pojam "zeleni revolucija" obuhvaća promociju visokorodnih sorti, upotrebu umjetnih gnojiva i navodnjavanje. Henry Kissinger je u skladu s tim pokrenuo diplomaciju hranom koju je znao nazivati "hranom kao oružjem", a to je tema osmog poglavlja. Prodaja žita Rusiji, zvana "velikom pljačkom žita" bila je jedan od primjera takve diplomacije. Drugi primjer bila je primjena programa P.L. 480 tijekom Vijetnamskog rata. Zapravo je bit takve vanjske politike, prema autoru, bilo nagrađivanje saveznika isporukama žita, a tzv. odmetničke države (*rogue states*) bile su kažnjavane gladovanjem. Zemlje u razvoju poticane su da uzimaju kredite od Svjetske banke polagano upadajući u dužničke ralje. Posuđeni novac ionako nije poboljšao kvalitetu života većine domaćega pučanstva, nego je donio velike profite latifundistima usmjerenima na izvoz. Istjerano sa svojih ruralnih posjeda, seljaštvo je sreću moralo potražiti u prenapučenim metropolama gdje je bilo lak plijen stranim multinacionalnim korporacijama. Velika promidžbena kampanja o rješavanju svjetskoga problema siromaštva završila je fijaskom. Ubrzo je nađen i dežurni krivac u obliku nekon-

troliranoga porasta stanovništva, što je bilo daleko od istine.

Druga revolucija poznata je kao “genetička revolucija”, a autor u desetom i jedanaestom poglavlju koja nose nazive “Hrana je moć” i “Sjeme propasti” objašnjava kako GMO sjeme u tome ima ulogu trojanskoga konja. Jedno od temeljnih pravila ugrađeno u mehanizam WTO-a jest, osim bescarinske trgovine, i zaštita patenata. Američke korporacije poput *Monsanta* koje se bave genetičkim inženjeringom proizvele su GMO sjeme s navodno poboljšanim osobinama i većim urodom te ga odmah patentirale. Poljoprivrednici u nekim zemljama u razvoju ubrzo su zagrizli mamac i nesvjesno postali žrtvama pohlepnoga agrobiznisa. Ni sami ne znajući ništa o patentiranom sjemenu, počeli su ga sijati, dok su se pritom zalihe prirodnoga sjemena neprestano smanjivale kako je GMO sjeme zauzimalo sve veći udio tržišta sjemena. Potom su vlasnici patenata počeli potraživati naknadu za korištenje svoje tehnologije istodobno zabranjujući farmerima da ostavljaju sjeme prošle žetve za novu sjetvu. Unajmljujući privatne detektive koji su nadzirali pridržavaju li se farmeri navedenoga, osiguran je beskrupulozni reket nezapamćen u svjetskoj povijesti. Kao najbolji primjer koji potkrepljuje navedeno, Engdahl ističe Argentinu, zemlju koja je nekad uživala životni standard sličan onom zapadnoeuropskom. Osnova argentinskoga blagostanja bila je diverzificirana poljoprivređa na velikim obiteljskim gospodarstvima. No nakon naftnog šoka 1974. Argentina je upala u probleme s negativnom platnom bilancom i proračunskim deficitom. Pomoć je potražila u MMF-u i tako upala u dužničku krizu koja je ostavila traga na argentinskom društvu. Pod pritiskom MMF-a kojim dominira SAD, Argentina se pretvorila u banana-državu. SAD je odbio svaku pomisao o otpisivanju duga, i u Čileu i Argentini uz pomoć CIA-e proveo državne udare, što je po mišljenju američke elite i bilo njihovo legitimno pravo. Lijevo usmjerenoga Allendea u Čileu zamijenio je krvnik Pi-

nochet, a Juana Perona u Argentini general Jorge Videl. Posrijedi su, dakako, bili korumpirani diktatorski režimi koji su pokorno provodili politiku MMF-a na račun domaćega stanovništva. Za potrebe servisiranja duga Argentina je morala pristati na američki plan da se goleme površine plodne zemlje zasiju GMO sojom koja je postala glavnim izvoznim proizvodom. Farmeri su uskoro postali žrtvama vladina pritiska vezanoga uz prodaju njihove zemlje, a u nekim se slučajevima primjenjivala i sila. Ispražnjeno zemljište pokupovao je *Monsanto* i danas je 48% zemljišta zasijano sojom, a čak 97% zauzima genetički modificirana soja.

Američka vanjska politika je, po autorovu sudu, poprimila eksplicitni imperijalni karakter, a u njezinu *policy* procesu dominira nekoliko ključnih čimbenika: velike naftne kompanije, golemi bankarski trustovi, agrodiovovi i farmaceutska industrija. Kvazi-znanstvene institucije poput *International Life Sciences Institute* daju pristrana izvješća o sigurnosti GMO-a dok se neovisni radovi poput rada dr. Arpada Pusztaija osporavaju političkim pritiskom kao što to detaljno prikazuje u trećem i četvrtom poglavlje.

Reket koji provodi WTO, a kojim dominira QUAD (SAD, Kanada, Japan i EU) u ime svih 134 članice koči razvoj nerazvijenih. Zamisao o osnivanju WTO-a, kao i većina inicijativa slobodne trgovine stigla je iz Washingtona. Organizacija je zapravo osmišljena kao nadnacionalno i naddržavno tijelo, koje će biti iznad zakona i država. SAD uz proglašavanje principa *laissez-faire* svetom dogmom provodi licemjernu politiku dajući subvencije svojim “farmerima” (odnosno agrodiovovima), a istodobno traži ukidanje *Common Agricultural Policy* Europske Unije.

Vapaji usmjereni prema svjetskoj javnosti u obliku protesta na samitima G-7 ili WTO-a ni danas ne izazivaju dovoljno odjeka. Pozornost te javnosti gotovo je uvijek kanalizirana prema marginalnim problemima. U tom kontekstu autor nam

sugerira da je 2005. godine Bushova administracija u Washingtonu već dobro na putu preuzimanja potpune kontrole nad svjetskom naftom i hranom te bi se lako mogao ostvariti scenarij iz dvanaestoga poglavlja pod nazivom "Armageddon".

Ovom knjigom Engdahl daje svoje viđenje politike SAD-a. Knjiga svojom provokativnošću plijeni pozornost čitatelja, što je i potrebno s obzirom na akutnu dijagnozu koju autor postavlja. Engdahl je, kao i u svom prvijencu, pronašao zajedničku poveznicu koja veže stotine događaja, a koji se na prvi pogled doimaju kao distancirani i irelevantni.

Kristijan Kotarski

Prikaz

Sheldon S. Wolin

Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought [Expanded Edition]

Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006., 761 str.

Iznimna je pojava da jedna knjiga svojom kvalitetom, lucidnošću, provokativnošću i temeljitošću izazove pozornost akademske zajednice, kao što je to slučaj s knjigom *Politics and Vision* američkoga političkog mislioca Sheldona S. Wolina. Ovom knjigom Wolin se zasigurno uvrstio u najveće suvremene američke političke mislioce osvjetljujući svojom interpretacijom političke filozofije uopće, kao i suvremenoga postmodernog stanja, političku stvarnost u kojoj živimo. Upravo zbog toga razloga kao i zbog činjenice obuhvatnosti Wolinova djela, knjigu je gotovo nemoguće prika-

zati, a da čitatelj ne ostane zakinut za cjelokupno Wolinovo "tkanje".

U recepciji američke političke tradicije izvan Sjedinjenih Država nekolicina je suvremenih autora koji zauzimaju povlašteno mjesto kao politički mislioci suvremenosti, dok Wolinovo ime ostaje neprepoznano. To nije slučaj u samim Sjedinjenim Državama budući da je Wolin ostavio svoj trag na brojnim prestižnim sveučilištima poput *University of California, Berkeley*, *Princeton University*, *Cornell University* ili *Oxford University*. Danas je Wolin profesor emeritus na *Princeton University*, a uz ovo kapitalno djelo, ostao je prepoznat i po knjigama *Tocqueville between Two Worlds* i *The Presence of the Past*.

Najzanimljivije je da se Wolinova knjiga *Politics and Vision* pojavila još 1960. godine. Tada je to, međutim, bila potpuno drukčija knjiga od ove koja je pred nama. Sastojala se od deset poglavlja koja su davala presjek nekih od fundamentalnih političkih mislilaca zapadne tradicije, od Platona do Milla. Nakon četrdesetak godina Wolin je odlučio svoje djelo preraditi i nadopuniti sa sedam novih poglavlja čime je knjiga zadobila posve novu dimenziju. Wolin je odlučio napisati poglavlja o Marxu, Nietzscheu, liberalima kao što su Dewey, Popper, Rawls, liberalnoj demokraciji i postmodernom razumijevanju politike, moći, demokraciji. Time je autor obuhvatio sve najvitalnije političke rasprave koje još uvijek zauzimaju središnje mjesto suvremenoga političkog mišljenja.

Zašto je ovo djelo kapitalno i zašto ono zaslužuje akademsku pozornost? Ponajprije, riječ je o sustavnom pregledu i promišljanju političkoga mišljenja od Platona do postmoderne. Kad bi se samo radilo o toj dimenziji, Wolinovo bi djelo predstavljalo hvalevrijednu i impresivnu interpretaciju tradicije zapadnoga političkog mišljenja. No Wolin ne ostaje samo na tome, nego kroz cijelu knjigu nastoji pokazati što je to *političko* i kako se ono razlikuje od svakoga drugog razumijevanja realiteta. Wolin je izabrao paradig-

matske autore i teme, te kroz 17 poglavlja u ovome novom, proširenom i promijenjenom izdanju ponudio originalnu i obuhvatnu viziju područja političkoga, politike i uloge političke filozofije, kao i političkoga mišljenja uopće. Kako je nemoguće u kratkom prikazu dati potpunu sliku nijansirane Wolinove interpretacije cjelokupne političke tradicije, moguće je samo navesti koje su teme i autori predmet Wolinova zanimanja u ovoj knjizi, odnosno samo na neke od njih obratiti malo više pozornosti.

U uvodnom poglavlju “Political Philosophy and Philosophy” Wolin ističe ulogu filozofije u istraživanju područja političkoga. Za razliku od nekih drugih metoda pokušaja rasvjetljivanja društvenih i političkih odnosa, politička je filozofija usmjerena na javno, ona je *res publica*. Osnovna zadaća filozofa, smatra Wolin, jest jasno razgraničiti političko od onoga što to nije (5). *Politikos*, kako je pokazao i Aristotel, mora biti razlikovan od gospodara *oikosa* budući da ovaj drugi odnos nije politički. Kako ističe Wolin, to Aristotelovo razlikovanje, odnosno razgraničenje političkoga i nepolitičkoga predstavlja temelj knjige (5). Što je to političko, odnosno što razlikuje, primjerice, političku vlast od bilo koje druge, ili pripadnost političkom društvu od pripadnosti bilo kakvoj drugoj asocijaciji? Wolin kaže da se političko oblikovalo stoljećima političke rasprave, katkad uključujući više, katkad manje. No kad je neko djelovanje usmjereno na pokušaj davanja smisla nekom političkom fenomenu, odnosno kad je to djelovanje usmjereno ka političkim institucijama, ono postaje “političko” (8). Politički filozof ne nudi samo kritiku postojećega ili puku interpretaciju društvenih okolnosti, nego je njegova zadaća, kako kaže Wolin, rekonstrukcija političkoga kozmosa iz političkoga kaosa (9). Prema Wolinu, politiku možemo razumjeti kao “(a) oblik aktivnosti usmjerenih oko potrage za kompetitivnom prednošću između grupa, individua ili društava; (b) oblik aktivnosti uvjetovane činjenicom njezina odvijanja unutar jedne promje-

njive situacije ili relativne oskudice; (c) oblik aktivnosti u kojoj nastojanje za ostvarivanjem prednosti uzrokuje posljedice takve jakosti da one u znatnoj mjeri utječu na cjelokupno društvo ili njegov supstancijalni dio” (11). U tom smislu, politička teorija služi rasvjetljivanju političkih ideja i koncepata putem inovacija u političkom mišljenju, ne u svrhu iznošenja “posljednjih istina” ili prednacrta za djelovanje, nego da bi nam pomogla “da postanemo mudriji u političkim stvarima” (18).

Drugo poglavlje, “Plato: Political Philosophy versus Politics” tematizira Platonovo razumijevanje filozofije i politike. Prema Wolinu, Platonova filozofija počiva na uvjerenju da političko mora biti razgraničeno od svih ostalih aspekata života. Platon je shvatio da je bilo koji politički sustav, dobar ili loš, produkt onih uvjerenja sadržanih u uvjerenjima njegovih pripadnika (35). To je jasno vidljivo u Platonovoj metafori spilje jer, kako kaže Wolin, bez “rasvjetljivanja vizije Dobra, članovi zajednice bivaju osuđeni na život u spilji iluzija, isprazno slijedeći iskrivljene slike stvarnosti i beskonačno vođeni iracionalnim željama” (39). No unatoč originalnosti u razumijevanju političkoga, Platonova filozofija ima nekih proturječja i ograničenja koja ni Wolin ne zaobilazi.

“The Age of Empire” treće je poglavlje u kojem Wolin daje presjek političkih ideala antičkoga Rima u razdoblju od 150 godine pr. Kr. do 27. godine. To je razdoblje izlaska Rima iz okvira polisa u svjetski imperij i time izazova u upravljanju koji nisu isti kad je riječ o vrijednostima i institucijama male političke zajednice i širećega imperija. Drugim riječima, Wolina zanima preobrazba od jedne političke asocijacije u organizaciju moći, a time i urušavanje političke filozofije.

U sljedećim trima poglavljima Wolin prati razvoj političkoga u doba kršćanstva. Četvrto poglavlje obuhvaća rano doba kršćanstva i uspon crkvene moći. Crkva nastoji uspostaviti najšire moguće

jedinstvo oko istine, što uzrokuje pojavu hereze i raskola, odnosno nemogućnost ovladavanja javnom sferom. Ona razvija političku strukturu i retoriku čime uvlači političko u crkveni život i misao. Moć, podvrgavanje ili sukob postaju sastavnim dijelom politizacije religije. Uspon reformatora, konkretno, Lutherovo razumijevanje teološkoga i političkoga predmet je petoga poglavlja Wolinove rasprave, dok je u šestom poglavlju obrađen Calvinov utjecaj na političku misao novovjekovlja.

Sedmo poglavlje Wolin posvećuje Machiavelliju, a osmo Hobbesu. U poglavlju o Machiavelliju Wolin naznačuje novovjekovni raskid s prijašnjim političkim filozofijama. Autor ističe značenje uspona "nove znanosti" u razumijevanju političkoga okruženja. U tom smislu otprije naslijeđeni, pogotovo crkveni, koncepti u političkom mišljenju jednostavno postaju *passé*, odnosno prestaju biti smisljeni jer ne operacionaliziraju s fenomenima koji su sada uistinu politički. Vizibilizirajući tu činjenicu, postaje jasno zašto Machiavelli s pravom slovi kao prvi moderni mislilac. Na sličan način Wolin uočava radikalni raskid s tradicijom političkoga mišljenja kod Thomasa Hobbesa u osmom poglavlju knjige. Hobbes u fokus stavlja političku moć i strah te kao i njegovi prethodnici, Luther, Calvin i Machiavelli, želi uspostaviti poredak u okolnostima političkoga kaosa. Wolin uočava epohalnost Hobbesova političkoga mišljenja, ali i probleme u njegovu razumijevanju moći (255-256).

Kroz deveto poglavlje "Liberalism and the Decline of Political Philosophy" Wolin preispituje uspon liberalne ideje. U fokusu su Wolinove pozornosti Locke i John Stuart Mill. Autor pokazuje modernu međupovezanost političkoga poretka, društva i civilizacije, pri čemu posljednja dva elementa ovise o političkom poretku, a svim trima elementima je zajednički umjetni i antinaturalistički karakter (273). Wolin interpretira liberalne ideje na klasičnim Lockeovim i Millovim tekstovima, što daje jedinstvenu priliku

čitatelju da produbi vlastito razumijevanje istih.

S desetim poglavljem "The Age of Organization and the Sublimation of Politics" Wolin će interpretirati organizaciju i razumijevanje političke zajednice i političkih vrijednosti posebice na primjeru autora kao što su J. J. Rousseau i Saint-Simon. Wolin ujedno pokazuje kako su brojni autori iz navedenoga razdoblja imali antipolitičko razumijevanje društva, poput Proudhona. Također, autor će pokazati odnos prema političkom kod Marxa, Lenjina, Comtea, Durkheima i drugih.

Od jedanaestoga do sedamnaestoga poglavlja sadržaj knjige *Politics and Vision* je potpuno nov. "From Modern to Postmodern Power" naslov je jedanaestoga poglavlja u kojem Wolin govori o transformaciji političke moći posebice na primjeru Bacona i Hobbesa. Istodobno Wolin pokazuje ulogu političke ekonomije u razumijevanju te moći. Dvanaesto je poglavlje posvećeno Marxu. Riječ je o vrlo podrobnoj Wolinovo interpretaciji jednoga od najvećih mislilaca 19. stoljeća. Wolin upućuje na isprepletenost Marxovih ideja vezanih uz ekonomiju, demokraciju i politiku. Marxova je namjera bila pokazati kako je ekonomija samo produžena sfera političkoga. Zanimljivo je što Wolin pokazuje da Marxova i Lockeova naracija idu paralelno (427). Također, autor će zaključiti da iako je Marx uočio kako se moć kapitala proteže na ideologiju, isto tako je propustio uočiti da kapital može manipulirati "iluzijama", a da ne bude nužno njihov zatočenik (452).

Trinaesto poglavlje Wolin je namijenio valorizaciji Nietzschea. Kako kaže Wolin, "Nietzsche je bio jedinstven ne zbog odbacivanja tradicionalnoga ideala političkoga, nego ponajprije u spajanju tog odbacivanja s različitom koncepcijom politike" (460). Umjesto tradicionalnih pojmova koji dominiraju političkom filozofijom poput strukture države, vladavine zakona, prava ili pravednosti, Nietzscheovo razumijevanje politike is-

punjeno je singularnošću, herojskim, napadom i podčinjavanjem na etablirane načine promišljanja socijalnoga okruženja. Dok je kod Marxa naglasak bio na ekonomiji, Nietzsche stavlja naglasak na kulturu. Prema njemu, kultura služi kako bi “podčinila nekonformiste koji se ne uklapaju u uopćena pravila kulture...” (461). Zbog toga razloga on opravdava “političke zla” kao urgentan odgovor na kulturnu dekadenciju (462). Wolin zaključuje kako je Nietzsche bio bolji prorok dezintegracije liberalno-demokratske države nego Marx.

Četrnaesto poglavlje “Liberalism and the Politics of Rationalism” razmatra tri vodeća liberala 20. stoljeća: Poppera, Deweyja i Rawlsa. Kod Poppera se Wolin koncentrirala na njegovu ideju “otvorenoga društva” smatrajući ga utopijskim (501). Kad je riječ o Deweyju, Wolin nastoji pokazati njegov doprinos u razumijevanju političkoga obrazovanja povezanoga s razumijevanjem demokracije i ekonomije. Pritom Wolin naglašava također utopijsko razumijevanje demokracije kod Deweyja kao oblika “znanstvene zajednice” pri čemu je on blizak Popperu i njegovu konceptu “postupnoga društvenog inženjeringa” (518–519). Kad je riječ o Rawlsovu razumijevanju društva, ono je osobito istaknuto u petnaestom poglavlju “Liberal Justice and Political Democracy”. Wolin pokazuje da Rawlsov politički liberalizam u potpunosti napušta Madisonovu koncepciju prema kojoj politika mora odražavati pritiske interesnih grupa, te prema kojoj je rješenje u razvoju protuteža unutar konstitucionalnoga sustava. Takva vizija društva odražavala bi *modus vivendi* situaciju koju Rawls odbacuje (540). Wolin je kritičan prema Rawlsu smatrajući da u njegovoj političkoj misli političko postaje znakom izgubljenoga religijskog, u krajnjoj liniji zagovarajući ideološku ortodoksiju “politički razumnih” (542).

“Power and Forms” naslov je šesnaestoga, pretposljednjeg poglavlja Wolinove knjige. U njemu autor daje pregled starih i novih političkih oblika, terora,

moderne i postmoderne moći, uloge političke ekonomije u doba kolapsa komunizma i postmodernoga društva, pitanju supersile, te demitologizacije znanosti. U nekim silnicama “slobodnoga svijeta” Wolin prepoznaje korijene totalitarizma radeći paralelu s nacistima koji su bili široko percipirani kao nositelji određene jezgre Zapadnih vrijednosti, umjetnosti, znanosti, tehnologije (580).

U posljednjem poglavlju riječ je o mogućnostima postmoderne demokracije. U njemu se uglavnom tematizira kritički odnos prema “Američkom imperiju” koji Wolin ocjenjuje kao izokrenuti (*inverted*) totalitarizam. Za takav je režim karakteristično da promovira osjećaj slabosti koji “kulminira u eroziji demokratske vjere, u političkoj apatiji i privatizaciji sebstva” (592). Wolin zaključuje da “u eri Supersile zadaćom postaje njegovanje građanske svijesti društva” (606).

Prikazivanje Wolinove knjige *Politics and Vision* u novom i proširenom izdanju trebalo bi skrenuti pozornost na ovoga velikog autora i njegovo obuhvatno djelo. Pritom je ovaj prikaz nužno morao biti reduktivan. Unatoč opsežnosti *Politics and Visions* djelo je koje plijeni zanimljivošću. Ono nije samo “poslastica” za uski krug onih čija je područje zanimanja politička teorija, nego za svakoga politologa. Također, djelo je preporučljivo za rad u seminarima na višim godinama studija, osobito na posljediplomskoj razini, što je uostalom i slučaj u Sjedinjenim Državama. Budući da se ovaj oblik literature smatra nezaobilaznim, bilo bi više nego poželjno približiti ovoga autora hrvatskom čitateljstvu skromnim prijevodom.

Hrvoje Cvijanović